

WITTGENSTEINOV "TRAKTÁT" AKO "NEGATÍVNA TEOLÓGIA"

WILHELM BAUM

Mnohé protirečnia pri interpretácii diela svetoznámeho rakúskeho filozofa Ludwiga Wittgensteina možno vysvetliť z osobitostí jeho filozofovania. Počas svojho života uverejnil len *Tractatus logico-philosophicus* (1921). Svoje ďalšie myšlienky rozvíjal v malom krúžku svojich žiakov v Cambridge, bez toho, že by ich publikoval. Wittgenstein bol zložitou povahou; priateľstvá, ktoré nadviazal, sa často veľmi rýchlo rozpadali a uvoľňovali miesto iným. Žiakov, s ktorými v posledných rokoch svojho života udržiaval užší kontakt, urobil správcami svojej vedeckej pozostalosti a tí zdedili všetky jeho rukopisy. Zo stoviek rozličných zošitov s poznámkami potom správca jeho pozostalosti G. H. von Wright zostavil zväzok *Zmiešaných poznámok* [1], pričom poznámky boli vytrhnuté zo súvislostí a boli uverejnené bez vedeckého komentára. Tento spôsob vydávania pripomína Nietzscheho sestru Elisabeth Förster-Nietzsche – tak isto ako ona i správcovia Wittgensteinovej pozostalosti značne prispeli k zahmleniu problematiky. William W. Bartley III nadhodil otázku domnejš Wittgensteinovej homosexuality, tá však až do dnešného dňa nebola preukázaná [2].

Až potom, keď budeme mať k dispozícii všetky Wittgensteinove texty bez cenzúry, až potom si budeme môcť vytvoriť definitívny obraz jeho filozofie. Lež i tak, zásadné kontúry jeho diela už vidíme jasne.

Z historicko-genetického hľadiska sa duchovné dielo dá najjednoduchšie sprístupniť tak, že sa vrátíme k prameňom a budeme analyzovať, s ktorými dielami sa mysliteľ vyrovnával. Wittgenstein sám už veľmi skoro prispel k istej štylizácii svojho myslenia, a to vtedy, keď povedal, že v Anglicku niet profesora filozofie, ktorý by prečítal tak málo filozofických diel ako on. Je pravdou, že sa nezaoberal systematicky dejinami filozofie, nečítal Platóna a ani Kanta a temer úplne ignoroval i sekundárnu literatúru. Dobré všeobecné vzdelanie však získal už vo svojom rodičovskom dome a z literárnej prílohy viedenských novín *Neue Freie Presse* ([3], 13 a n.). V roku 1931 napísal: "Snád' je veľa pravdy na tom, že keď myslím, tak vo svojom myslení som len reproduktívny. Domnievam sa, že som nikdy nič nevymyslel, myšlienku mi vždy dal niekto iný. Hneď som sa však vášnivo pustil do jej objasňovania. Tak ma ovplyvnili Boltzmann, Hertz, Schopenhauer, Frege, Russell, Kraus, Loos, Weininger, Spengler, Sraffa... To, čo objavujem ja, sú nové prirovnania" ([2], 42). Treba teda odkryť zdroje filozofovania mladého Wittgensteina.

Zatiaľ sa nevenovala temer nijaká pozornosť tomu, že už v roku 1912 sa dôkladne zaoberal dielom Williama Jamesa *Druhy náboženskej skúsenosti* ([4], 201-204). James rozlišuje dva typy náboženskej existencie. Lahkomyselný a aktívny typ ľudí je optimistický a má sklony ku katolicizmu, dáva sa viesť rozumom a vedie

prirodený život. Proti nemu stojí pesimistický, ťažkomyselný a mystický typ, pre ktorý je svet plný záhad a ktorý sa zrieka aktívneho života, aby sa mohol venovať kontemplácii. Takými ľuďmi boli Augustínus, John Bunyan a Tolstoj – títo všetci hrali dôležitú úlohu vo Wittgensteinovom myslení. Wittgenstein opakovane svojim žiakom pripomínal, že bezpodmienečne musia knihu W. Jamesa čítať ([5], 52). Niet pochyb o tom že Wittgenstein sa identifikoval s druhým typom človeka. S tým typom, ktorý sa považuje za súčasť kozmického svetového procesu a v tejto súvislosti sa zakúša ako "znovuzrodený". V zajateckom tábore v Monte Cassino (Wittgenstein slúžil ako dôstojník v 1. svetovej vojne) vyjadroval želanie stať sa kňazom; predčítal svojim priateľom z Dostojevského *Zločinu a trestu* a sám seba označoval za "znovuzrodeného" ([6], 277).

Ďalšia línia vo Wittgensteinovom myslení vedie od Kierkegaardovho diela *k Traktátu*. Svojmu írskemu priateľovi Maurice O'Connorovi Drurymu, s ktorým veľmi často hovoril o náboženských otázkach a pritom i o diele W. Jamesa, raz povedal: "Kierkegaard bol zďaleka najhlbší mysliteľ posledného storočia. Kierkegaard bol svätec" ([7], 102). V roku 1938 sa znovu zaoberal Kierkegaardovou tézou, že kresťanstvo nie je učením, ale existenciálnym poslanstvom: "Kresťanstvo nie je nijakým učením, mám na mysli to, že nie je nijakou teóriou o tom, čo sa deje s dušou človeka a čo sa s ňou bude diať, ale opisom faktického deja v živote človeka. Veď poznanie hriechu je faktickým dejom, takisto i zúfalstvo a rovnako i vykúpenie vierou. Tí, ktorí o tom hovoria (ako Bunyan), jednoducho opisujú to, čo sa s nimi deje, nech už o tom hovorí kto čo chce" ([2], 59). Wittgenstein sa vždy znovu pokúša ukázať, že hovoriť o Bohu alebo o zmysle života možno len v zmysle "negatívnej teológie", ktorá si vždy uvedomovala, že diskurz o Bohu je možný len v šifrách transcencie. Negatívna teológia vedela už v antike, od čias Xenofana, že všetky pokusy opísať Boha sú odsúdené na stroskotanie. Takéto pseudo-výpovede o transcencii sa pokúsil rozbiť nominalizmus (Occam a iní). I Wittgensteinov *Traktát* možno považovať za jeden z takýchto pokusov ukázať hranice toho, o čom sa dá hovoriť, a tak uvoľniť cestu nevypovedateľnému, tomu, o čom sa nedá hovoriť, o sile účinku čoho však človek vo svojej praxi svedčí mravným konaním.

Keď sa v decembri 1919 Wittgenstein v Haagu stretol s Bertrandom Russellom, aby priateľovi vysvetlil *Tractatus*, Russell napísal svojej priateľke Lady O'Holinovej: "Z jeho knihy som už vycítil nápor mystiky, bol som však prekvapený, keď som zistil, že sa úplne stal mystikom. Číta takých ľudí ako Kierkegaard a Angelus Silesius a vážne myslí na to, že sa stane mníchom. Toto všetko začalo *Druhmi náboženskej skúsenosti* W. Jamesa a stupňovalo sa (čo sa dá pochopiť) počas zimy, ktorú pred vojnou strávil sám v Nórsku, keď bol skoro šialený. Potom sa počas vojny odohralo niečo pozoruhodné. Služobne bol v mestečku Tarnow v Galícii a náhodou vošiel do kníhkupectva, v ktorom, ako sa zdalo, nebolo nič než pohľadnice. Vošiel dnu a zistil, že majú len jednu jedinú knihu, a to Tolstojov spis o evanjeliách. Kúpil si túto knihu len preto, že žiadnu inú nemali. Prečítal ju, potom ju prečítal ešte raz a odvtedy ju mal vždy pri sebe, i v bojovej paľbe, skrátka vždy. Predsa však Tolstoju nemá tak rád ako Dostojevského (zvlášť Karamazovcov). Hlboko vnikol do mystic-

kého spôsobu myslenia a cítenia, myslím však (i keď tu by so mnou nesúhlasil), že na mystike si cení predovšetkým to, že ho chráni pred myslením. Nie som až tak presvedčený, že sa skutočne stane mníchom, je to len taký nápad, nie skutočný úmysel. Jeho úmyslom je stať sa učiteľom. Všetky peniaze prepustil svojim sestrám, pretože pozemský majetok pociťoval ako bremeno" ([8], 101). Aj Tolstoj patril k doteraz málo oceneným Wittgensteinovým obľúbeným autorom. Jeho rozhodnutie stať sa učiteľom na základnej škole mohlo byť ovplyvnené Tolstojom ([9], 194). V Tolstého *Vzkriesení* knieža Nechľudov vyvodzuje dôsledky zo svojho doterajšieho života a dobrovoľne odchádza na Sibír do vyhnanstva ([10], 346 a n.). Uctievaním Tolstého sa dá vysvetliť i Wittgensteinov neúspešný pokus z roku 1935 usadiť sa v Kazachstane ako lekár. Známa je i Wittgensteinova obľuba Dostojevského. Keď vezmeme do úvahy tieto veľké línie vplyvu Augustína, Bunyana, Kierkegaarda, Dostojevského a Tolstaja, stávajú sa zreteľnými celkom iné vplyvy, než nám to doteraz chcela sugerovať pozitivistická interpretácia jeho diela.¹ Táto nesprávna interpretácia však už v jednotlivých prípadoch bola predmetom kritiky ([12], 620-624; [13], 699-703; [14], 311-321; [15]).

Ukázali sme tradíciu, na pozadí ktorej sa rozvíjalo Wittgensteinovo myslenie, teraz je potrebné ukázať jeho spôsob práce a vznik *Traktátu*. Ku všetkému, čím sa zaoberal, si Wittgenstein neustále písal poznámky veľmi podobné denníkovým záznamom. Tieto rukopisné zošity potom prepracovával a zdokonaľoval. Po dlhom zdokonaľovaní a skracovaní potom zhotovil strojopisnú verziu. Tieto poznámkové zošity a strojopisy potom po jeho smrti správcovia pozostalosti postupne vydávali, avšak bez preverenia techniky vydávania. Toto som už na inom mieste kritizoval ([16], 35-38, 49). Wittgensteinov synovec John Stenborough našiel v roku 1952 vo vile rodiny Wittgensteinových tri poznámkové zošity z rokov 1914-1917. Denníky pozostávajú z normálnej časti a na vedľajšej strane sú potom vždy tajné poznámky zašifrovaným písmom. V lete roku 1981 som si s dovoľením správcov pozostalosti mohol tieto texty nachádzajúce sa vo vtedajšom Wittgensteinovom archíve v Tübingene preštudovať. Dr. Ulrike Baum potom *Tajné denníky* prepísala a v roku 1985 boli vydané v španielskom filozofickom časopise *Saber* [17].²

Na vedecké nedostatky dovtedajšieho vydávania *Denníkov* ma upozornilo vydanie Wittgensteinovej korešpondencie s Ludwigom von Fickerom. Pri publikovaní Wittgensteinovho listu, v ktorom filozof poukazuje na význam, ktorý pre neho mal Tolstého *Stručný úvod do evanjelia*, sa v poznámke odkazuje na denníkový záznam z 2. septembra 1914. Tento denníkový záznam však v spomenutom vydaní nebolo možné nájsť ([19], 28), i keď sa v úvode tvrdilo (a ani nové vydania toto tvrdenie nekorigovali), že z obsahu denníkov bolo toho len veľmi málo vynechané, že sa

¹ Pozri napríklad [11], kde sa mystické spomína len v niekoľkých riadkoch.

² Porovnaj recenziu vo *Philosophisches Jahrbuch*: "K Baumovmu vydaniu treba povedať, že pôsobí dojmom, že bolo pripravené starostlivo: verne reprodukuje zvláštnosti a chyby Wittgensteinovho rukopisu" ([18], 439 a n.). Porovnaj aj [31] a [32] s predslovom Hansa Alberta.

vynechali skoro len náčrty k symbolike, ktoré nebolo možné interpretovať, alebo ktoré neboli vôbec zaujímavé ([20], 88).

Okrem troch náhodne zachovaných denníkov jestvovali prinajmenšom ešte tri ďalšie, tie sa však stratili ([21], 331 a n.). V týchto denníkoch si Wittgenstein ako vojak na východnom fronte zaznamenával svoje poznámky, ktoré neskoršie zhŕšoval a opravoval. Tak 12. septembra 1914 píše: "Vždy opäť si v duchu opakujem Tolstého slová: "Človek je bezmocný ako telo, ale slobodný prostredníctvom ducha". Kiež by bol duch vo mne! Nebojím sa toho, že ma zastrelia, bojím sa toho, že si nesplním poctivo svoju povinnosť. Nech mi Boh dodá silu! Amen, Amen" ([17], 26).

8. decembra 1914 potom čítame: "Kúpil som si ôsmy zväzok Nietzscheho [22] a čítal si v ňom. Silne sa ma dotklo jeho nepriateľstvo voči kresťanstvu. Lebo i v jeho spisoch je obsiahnuté trochu pravdy. Určite, kresťanstvo je jediná istá cesta ku šťastiu. Čo však, keď niekto opovrhne týmto šťastím? Nebolo by potom lepšie bez šťastia zaniknúť v beznádejnom boji proti vonkajšiemu svetu? Avšak taký život je nezmyselný. Prečo však neviest' nezmyselný život? Je to nedôstojné? Čo však musím robiť, aby sa mi môj život nestratil? Vždy si musím uvedomovať sám seba, svojho ducha" ([22], 39 a n.).

Denníky z prvých vojnových rokov dokonale dokumentujú Wittgensteinov zápas s problémami, z ktorých vyrástol *Traktát*. Tak ako Kant v *Kritike čistého rozumu* ukázal hranice ľudskej poznávacej schopnosti, tak teraz sa Wittgenstein pokúša znútra odeliť to, o čom sa dá hovoriť, od toho, o čom sa hovoriť nedá. Podobné úvahy nachádzame už v *Príspevkoch ku kritike jazyka* Fritza Mauthnera (1901-1902), ako aj v *Liste lorda Chandosa* od Huga von Hofmannsthalu (1902). Úsilím jasne ohraničiť to, o čom sa dá hovoriť, sa Wittgenstein neúmyselne stal jedným z hlavných predchodcov neopozitivismu, ktorý sa na neho i odvolával. Pritom sa však prehliadlo, že tomu, o čom sa nedá hovoriť, Wittgenstein pripisoval osobitnú sféru. Práve na tomto protiklade potom neskoršie skrachovali i jeho rozhovory s Viedenským krúžkom. Keď v roku 1918 Wittgenstein prepracoval vojnové denníky a skrátil ich na *Tractatus*, mnohé vyjadrenia k otázke Boha vynechal, a tak výroky z *Traktátu*, ktoré sa vzťahovali k tomuto problému, zneli veľmi krypticky. Predovšetkým etické otázky a otázky skúsenosti Boha sú redukované na náznaky. Wittgenstein najprv rozvinul teóriu izomorfných zobrazení. Súhrn pravdivých viet vytvára prírodné vedy. Pravdivé elementárne vety úplne opisujú svet. Potom prechádza ku kritike induktívnych úsudkov: "Základom celého moderného svetonázoru je ilúzia, že takzvané prírodné zákony sú vysvetleniami prírodných javov." Dôsledná analýza jazyka teda vedie k tomu, že jej výroky sa dajú redukovať na zobrazenie faktov. "Účelom filozofie je logické objasňovanie myšlienok... Filozofia má objasniť a presne ohraničovať myšlienky ktoré sú ináč akoby temné a hmlisté."

Wittgenstein však nezostáva pri tejto redukcii. V máji 1915 si poznamenáva, že popud k mystike vychádza z toho, že človek nevidí, že by odpoveď na najrôznejšie vedecké otázky bola odpoveďou na jeho pravé otázky.

Ako chápe Wittgenstein mystiku? V roku 1916 si v denníku zaznamenáva, že zmysel sveta sa nachádza mimo svet: "Zmysel života, t.j. zmysel sveta môžeme nazývať Bohom. A práve na to sa viaže prirovnanie Boha k otcovi" ([20], s. 165).

Dostojevskij má pravdu, keď hovorí, že šťastným je ten, kto naplňa účel existencie. "Veriť v Boha znamená chápať otázku zmyslu života. Veriť v Boha znamená vidieť, že fakty sveta nie sú všetkým. Veriť v Boha znamená vidieť, že život má zmysel. V každom prípade sme závislí a to, od čoho sme závislí, môžeme nazývať Bohom" ([20], 166 a n.).

Svedomie môžeme chápať ako hlas boží. Modlitba nie je nič iné ako myšlienka na zmysel života. Etika, ktorá, pravda, nemá nič spoločného s odmenou a trestom, sa nedá vysloviť a je transcendentálna. Šťastným môže byť človek prostredníctvom "života poznania v poznaní. Dobré svedomie je šťastím a to zaručuje život v poznaní. Život v poznaní je šťastným životom, a to napriek biede sveta. Len život, ktorý sa môže vzdať príjemnosti sveta, je šťastným životom. Preň sú príjemnosti sveta len milosti osudu" ([20], 173 a n.).

Tieto výpovede, ktoré temer prekračujú hranice vypovedateľného, sa však v *Traktáte* nachádzajú v kryptickej skrátenej podobe. "Boh sa nezjavuje vo svete." A na inom mieste: "Riešenie záhad života v priestore a čase leží mimo priestor a čas." "Cítíme, že aj keby jestvovali odpovede na *všetky možné* vedecké otázky, našich životných problémov by sa to ani len nedotklo." "Zaiste existuje nevyjadriteľné. To sa *ukazuje*, to je mystické." "Správna metóda filozofie by bola vlastne táto: hovoriť len to, čo sa dá povedať, t.j. len prírodovedecké výroky, teda niečo, čo nemá s filozofiou nič spoločného, a potom tomu, kto by chcel povedať niečo metafyzické, vždy ukázať, že niektorým znakom vo svojich výrokoch neudelil nijaký význam."

Samozrejme, nemožno prehliadnuť, že Wittgenstein pri koncipovaní *Traktátu* svoje vyjadrenia k otázke Boha a k otázke zmyslu života zredukoval. Už bol skoro na ceste k "pozitívnej" teológii, vrátil sa však späť k negatívnej teológii.

Filozof Wolfgang Stegmüller predniesol zaujímavú interpretáciu týchto výrokov. Wittgenstein používa slovo "ukázať" v troch rozličných významoch. "Mystické" ukazovanie sa neuskutočňuje v slovách, ale v žitej praxi ([23], 555 a n.). V tejto súvislosti je mimoriadne dôležitý list Ludwigovi von Fickerovi z roku 1919, v ktorom sa o *Traktáte* hovorí: "Zmysel knihy je etický. V úvode som raz chcel uviesť vetu, tá v ňom však nie je, ktorú Vám teraz napíšem, pretože bude pre Vás možno kľúčom: Chcel som totiž napísať, že moje dielo pozostáva z dvoch častí, z tej, ktorá tu je, a z toho všetkého, čo som nenapísal. A práve táto druhá časť je dôležitá. Etické je v mojej knihe vymedzené akoby zvnútra a som presvedčený, že v prísnom zmysle slova sa dá vymedziť len tak ([19], 35).

Z tohto hľadiska sa Wittgensteinova filozofia dá úplne interpretovať ako "negatívna teológia" - ako sa to už stalo ([24], 162).³ Wittgenstein to svojmu

³ Aj Hans Küng upozornil na jednom seminári v r. 1975, že Wittgensteinova filozofia by mohla byť na pozadí súčasného myslenia pre otázku boha relevantná.

priateľovi Engelmanovi vysvetľoval písomne pomocou Uhlandovej balady *Hloh grófa Eberharda*. Gróf si priniesol z krížovej výpravy vetvičku hlohu a tá zapustila korene. Ako starec sedí pod hlohom a jeho "vôňa mu pripomína staré časy a vzdialenú krajinu". Vôňa odkazuje Eberharda na Palestínu, teda na niečo, čo presahuje empiricky vnímateľné. Wittgenstein k tomu hovorí: "Ak sa nepokúšame vysloviť nevysloviteľné, tak nič nie je stratené. Ale nevysloviteľné je – nevyslovene – prítomné vo vyslovenom" ([8], 78).

Že Wittgenstein nebol pozitivistom – ako sa to ešte dnes tvrdí v učebniciach ([8], 81) – cítili i predstavitelia Viedenského krúžku v rozhovoroch s ním, ktoré začali v roku 1927 vo Viedni. Rudolf Carnap spomína: "Raz, keď Wittgenstein hovoril o náboženstve, zreteľne sa prejavil protiklad medzi jeho a Schlickovými názormi. Obidvaja sa, prirodzene, zhodovali v tom, že náboženské učenia v ich rozličných formách nemali nijaký teoretický obsah. Avšak Wittgenstein zavrhol Schlickov náhľad, že náboženstvá patria k detskej fáze ľudstva a postupne, v priebehu kultúrneho vývoja sa stratia" ([25], 232). 30. 12. 1929 povedal Wittgenstein u Schlicka: "Človeka to pudí k útokom proti hraniciam jazyka. Toto videl i Kierkegaard a dokonca to ... celkom podobne označoval. Takýmto útokom na hranice jazyka je etika. Ale tendencia útočiť na ne na niečo poukazuje. To vedel už svätý Augustínus" ([5], 35). V rozhovore so Schlickom 17. 12. 1930 povedal: "Je hovorenie podstatné pre náboženstvo? Môžem si celkom dobre myslieť náboženstvo, v ktorom niet teoretických tvrdení, v ktorom sa teda nehovorí. Podstata náboženstva zrejme nemá nič spoločné s tým, že sa hovorí, alebo skôr, keď sa hovorí, tak je to súčasť náboženského konania a nie teória... A tu je podstatné, že to nie je sociologický opis, ale že hovorím sám o sebe" ([5], 117 a n.).

Aj v neskorších rokoch sa Wittgenstein opätovne vracal k náboženským otázkam. Niekedy v roku 1938 mal *Prednášku o náboženskej viere*, v ktorej zastával názor, že verifikácia viery sa musí ukázať na dôsledkoch. Aj jeho neskoršie postoje k náboženstvu už boli predmetom skúmania, ako to dokumentujú knihy Studhaltera [26], Hudsona [27], Herta [28] a Keightleya [29]. Wittgenstein je v skutočnosti mysliteľom sústredeným na problém Boha ([30], 402-406) a teológia ho ešte bude musieť objaviť. Fundamentálna teológia sa pokúšala od čias osvietenstva viesť človeka od duchovného horizontu jeho doby až k otázke Boha. Nijaký iný filozof našej doby nie je k tomu povolaný viac než Wittgenstein. Jeho úsilie o čistotu, o realizáciu hodnôt v praxi, vážnosť jeho zápasu a úsilie o pravdu môžu byť vzorom aj dnešnému človeku. Jeho spôsob myslenia a jeho ľahostajnosť k akademickým rituálom ukazujú, čo môže vykonať filozofia, ktorá uvažuje o skutočných problémoch ľudí.

XXX

Sotva možno podceniť vplyv amerického filozofa Williama Jamesa na Wittgensteinovo myslenie. Predovšetkým Jamesovo dielo o náboženskej skúsenosti zapôsobilo na Wittgensteina tak, že Bertranda Russella podnietilo k poznámke: "Istú dobu bol veľmi nábožný, tak nábožný, že ma považoval za príliš zlého, než aby sa so mnou stýkal." A Wittgensteinov žiak Drury oznamuje: Wittgenstein veľmi

obdivoval Jamesa a jeho kniha je jedným z mála diel, o ktorých povedal, že ich bezpodmienečne musím čítať." Wittgenstein mu raz tiež povedal, že Jamesovo dielo mu veľmi pomohlo.

A naozaj, existuje rad analógií v myslení oboch filozofov. Ich charakteristickou črtou je odmietnutie pozitívizmu a tradičnej metafyziky. Williama Jamesa formoval hlboký náboženský postoj. Chcel brániť vieru v Boha voči nárokom vedy. Bol presvedčený, že náboženstvo sa môže presadiť voči rozumu, pretože nemusí byť vedecky dokázané. Podľa W. Jamesa rozhodujúcim kritériom pri náboženstve je, či mení človeka, či ho podnecuje k dobrým činom a či z "raz narodeného" robí "znovuzrodeného".

James, lekár, biológ a psychológ, už v roku 1897 zdôrazňoval, že náboženstvo sa týka skôr vôle a pocitov než rozumu. V mystickom živote má človek pocit, že žije životom Boha. Tento pocit dáva človeku neotrasiteľnú istotu, že sa mu nič nemôže stať. Mystika tiež ukazuje, že existujú zvláštne skúsenosti, ktoré sa vymykajú obvyklým psychickým zákonitostiam. Náboženstvo presahuje človeka. Presvedčenie viery podľa Jamesa vždy užšie súvisí s pocitmi ako s myslením. Práve pocity majú dominujúci vplyv a vzťahujú sa i na základné ľudské potreby. To, čo ohrozuje vieru, ohrozuje i satisfakciu týchto potrieb, a tým vyvoláva hnutie mysle.

V Jamesovom diele *Druhy náboženskej skúsenosti* sa teda analyzuje tento spôsob skúsenosti. Kritériom pre posúdenie náboženstva je pre Jamesa bezprostredná istota veriaceho, filozoficky vykazateľná rozumnosť a etická záruka. V popredí je prax. Náboženstvo a veda sú dvomi rozličnými kľúčmi k tejto pokladnici. Každá reflektuje jednu časť pravdy.

Medzi tými náboženskými mysliteľmi, ktorými sa bližšie zaoberal James, nájdeme i niekoľkých zaujímavých pre Wittgensteina. Dôležitý je Augustínus, jeho opis viny a sebazatratenia. Wittgenstein, ktorý sa sám často považoval za zatrateného, si Augustína veľmi vážil. Keď sa ho raz Russell pýtal, či v stave vzrušenia rozmýšľa o logike alebo o svojich hriechoch, odpovedal, že obidvoje je pre neho dôležité. Za trudomyseľnú povahu James považuje Johna Bunyana, anglického sektárskeho kazateľa z Cromwellových čias, ktorý kvôli svojej viere strávil vo väzení 12 rokov a v roku 1678 uverejnil knihu *Pútnikova cesta z tohoto sveta do sveta, ktorý príde*. Táto kniha patrí k najslávnejším náboženským knihám a obrazno-alegorickým spôsobom, v jednoduchom a všeobecne zrozumiteľnom jazyku ukazuje jednotlivcovi nedogmatickú cestu k viere. Bunyanova autobiografia patrí k najvýznamnejším opisom náboženskej skúsenosti. Wittgenstein sa ešte roku 1937 zaoberal Bunyanovým alegorickým zobrazením, v tejto súvislosti však zdôrazňuje, že náboženstvo vyzýva ku konaniu, nemôže ho však v poslednej inštancii zdôvodniť.

K mystikom o ktorých hovoril James, patrí i Španiel Ján z Kríža. Ten vždy zdôrazňoval, že veda a vlastná skúsenosť sú pre neho dva zdroje, z ktorých čerpá. "Ak chceš vlastniť všetko, rozhodni sa nevlastniť nič", tak radí španielsky mystik tomu, kto chce aby sa jeho rozum a vôľa povzniesli nad nižšie zmysly. Najvyšší cieľ, cnosť viery, je však možné dosiahnuť len účinkom milosti božej. Z toho však musia vyplývať isté dôsledky. I tu sa viera dá koniec koncov spoznať až v praxi. Ešte v ro-

ku 1948 Wittgenstein čítal výťahy zo spisov svätcov, s ktorými sa po prvýkrát stretol v Jamesovej knihe z roku 1912.

Johan Scheffler, nazývaný "Angelus Silesius", bol mystikom, ktorý doslova systematicky študoval spisy veľkých mystikov, ako boli Dionýsios Pseudo-Aeropagita, Augustínus alebo Majster Eckhart. V roku 1657 uverejnil pod svojím menom *Cherubínskeho pútnika*, rýmované výroky, ktoré sa neskoršie stali slávnymi. Neustále zdôrazňoval primát lásky pred vierou, ktorá musí prinášať plody, a hľadal nadkonfesionálne náboženstvo vnútrajskovosti. Wittgenstein by určite mohol súhlasiť so Silésiovými napomenutiami, ako napr. "Boh je tak nad všetkým, že nič nemožno povedať. A preto bude lepšie, keď sa budeš k nemu modliť mlčky."

K charakteristikám mystickej skúsenosti patrí podľa Jamesa naopísateľnosť, je to viac emociálny než intelektuálny stav. Jeho obsah je nevysloviteľný. Vnútnym osvietením však sprostredkováva poznanie toho, čo číremu umu zostáva uzavreté. "S prvými počiatkami mystickej skúsenosti máme do činenia tam, kde si ľudia náhle uvedomia hlbší význam známeho slova alebo vety."

Wittgenstein mal asi ako dvadsaťjedenročný, teda okolo roku 1910, sám mystický zážitok. Porozprával o ňom svojmu priateľovi. Vo Viedni navštívil inscenáciu jednej Anzengruberovej hry. Keď v nej počul vetu "Nič sa ti nemôže stať", okamžite mu bolo jasné, že toto opisuje jeho vlastnú situáciu: "Nech by sa už stalo čokoľvek, pre mňa to nemá význam", povedal raz Schlickovi. V roku 1929 spomenul vo svojej prednáške o etike viacero mystických zážitkov. "Chcel by som spomenúť ešte jeden zážitok. Pre mňa je bežný a môžu ho poznať i mnohí z vás: mohli by sme ho nazvať zážitkom pocitu absolútneho bezpečia. Mám na mysli duševný stav, v ktorom by sme radi povedali "Som v bezpečí a nech sa stane čokoľvek, nič sa mi nemôže stať". Všetky slová alebo vety o Bohu sa mu vtedy zdali alegóriami. Keď sa cítime bezpečne, vtedy aj môžeme povedať, že sa cítime v rukách božích. "Tretím zážitkom rovnakého druhu je pocit viny a i tento opisuje veta: Bohu sa naše činy nepáčia."

Podľa Jamesa mystické skúsenosti sú oknami, cez ktoré ľudský duch môže vidieť do nadempirického sveta. Pojmové myslenie môže usporiadať a vysvetľovať fakty, nemôže ich však vytvárať. Filozofia je pre neho sekundárnou funkciou, ktorá nemôže zaistiť pravdu viery. Podobne písal i Wittgenstein v *Traktáte* o filozofii, ktorej účelom je objasňovanie myšlienok. Necháva všetko tak, ako je. Keď James píše, že mystici nemohli pretlmočiť iným svoju skúsenosť, pretože na tejto skúsenosti sa nepodieľajú zmysly, pripomína to Wittgensteinovo konštatovanie, že ľudia, ktorí po dlhých pochybnostiach pochopili zmysel života, nevedeli povedať, v čom tento zmysel spočíva.

Nie je možné určiť, do akej miery boli Wittgensteinove mystické sklony skutočne ovplyvnené Jamesom. Mohlo sa stať, že myšlienky, ktoré už mal, našiel u Jamesa systematicky psychologicky a filozoficky analyzované. V tomto kontexte je potrebné vidieť aj zážitok z Anzengruberovej hry. Možno práve pri čítaní Jamesa sa dozvedel, ako správne zaradiť a interpretovať tento zážitok.

William James isto utvrdil Ludwiga Wittgensteina v tom, aby skutočnosť videl obsiahlejšie a poznanie podstatného mnohohrstevnatejšie a hlbšie než mnohí iní ľudia.

LITERATÚRA

- [1] WITTGENSTEIN, L.: Vermischte Bemerkungen. Vyd. G. H. v. Wright, Frankfurt 1977.
- [2] BARTLEY, W. W. III.: Wittgenstein, ein Leben. München 1983.
- [3] BAUM, W.: Ludwig Wittgenstein. Berlín 1985.
- [4] BAUM, W.: Wittgenstein und William James. In: Sprache, Logik und Philosophie. Wittgenstein-Symposiums 1979 in Kirchberg. Vyd. R. Haller und W. Grassl, Viedeň 1980.
- [5] FANN, K. T.: Die Philosophie Ludwig Wittgensteins. Mnichov 1971.
- [6] BAUM, W.: Ludwig Wittgenstein und die Religion. In: Philosophisches Jahrbuch, zv. 86, 1979, s.272-299.
- [7] DRURY, M. O. C.: Some Notes on Conversations with Wittgenstein. In: Ludwig Wittgenstein. Personal Recollections. Vyd. Rush Rhees. Oxford 1981.
- [8] WITTGENSTEIN, L.: Briefwechsel. Vyd. B. F. Mc Guiness a G. H. v. Wright. Frankfurt 1980.
- [9] BAUM, W.: Wittgenstein: Das Christentum als einzig sicherer Weg zum Glück. Neue Quellen zur negativen Theologie im "Tractatus". In: Zeitschrift für katholische Theologie 105, 1982.
- [10] BAUM, W.: Wittgensteins tolstojanisches Christentum. In: Österreichische Philosophen und ihr Einfluss auf die analytische Philosophie der Gegenwart (= Conceptus zv.28/39, roč.II, Innsbruck, Mnichov, Salzburg, Graz, Giessen 1977.
- [11] PITCHER, E.G.: Die Philosophie Wittgensteins. Eine kritische Einführung in den Tractatus und die Spätschriften. Freiburg-Mnichov 1987.
- [12] TOULMIN, S.: Wittgenstein war kein Positivist. In: Neues Forum 17, 1970.
- [13] TOULMIN, S.: Der Metaphysiker Wittgenstein. In: Neues Forum 17, 1970.
- [14] LÜBBE, H.: Wittgenstein ein Existenzialist? In: Philosophisches Jahrbuch 69, 1962.
- [15] ADLER, L.: L. Wittgenstein. Eine existenzielle Deutung. Bazilej-Mnichov 1976.
- [16] BAUM, W.: Wittgensteins "Geheime Tagebücher" (1914-1916). In: Limes, č.5, 1987, 3. roč. 1987.
- [17] BAUM, W. (Vyd.): Ludwig Wittgenstein: Geheime Tagebücher. Der verschlüsselte Teil der "Gmundner Notizbücher". In: Saber 1985, č.5, s.24-52 a 1985, č.6, s.30-59.
- [18] WIMMER, R.: Neues von und zu Wittgenstein. In: Philosophisches Jahrbuch zv. 95, 1988.
- [19] WITTGENSTEIN, L.: Briefe an Ludwig von Ficker. Vyd. G. H. v. Wright a W. Methlagl, Salzburg 1969.
- [20] WITTGENSTEIN, L.: Schriften. Zv. 1. Frankfurt 1960.
- [21] Mc GUINNESS, B.: Wittgensteins frühe Jahre. Frankfurt 1988.
- [22] NIETZSCHE, F.: Werke. Zv. 8, Leipzig 1904.
- [23] STEGMÜLLER, W.: Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie. Zv. 1, 4. Vyd. Stuttgart.
- [24] HOCHSTAFFL, J.: Negative Theologie. Ein Versuch zur Vermittlung des patristischen Begriffs. Mnichov 1976.
- [25] POCHLATKO, H., KOWEINDL, K., PONGRATZ, J.: Einführung in die Literatur des deutschen Sprachraumes. Zv. 3, 3. vyd., Viedeň 1976.
- [26] STUDHALTER, K.: Ethik, Religion und Lebensform bei Ludwig Wittgenstein. Innsbruck 1973.
- [27] HUDSON, W. D.: Wittgenstein and Religious Belief. Londýn 1975.
- [28] KEIGHTLEY, A.: Wittgenstein, Grammar and God. Londýn 1976.
- [30] BAUM, W.: Wittgenstein. In: Argumente für Gott. Gott-Denker von der Antike bis zur Gegenwart. Ein Autoren-Lexikon, vyd. K. H. Weger a K. Bossong, Freiburg 1987.
- [31] BAUM, W.: Ludwig Wittgenstein: Diarios secretos (= Alianza Editorial), Madrid 1991.
- [32] BAUM, W.: Ludwig Wittgenstein: Geheime Tagebücher. 3. vyd. Viedeň 1992.